

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՅ ԲԱՌԵՐՈՒ

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. «ԿԱՌԻ» ՆՇԱՆԱԿՈՂ ԱՆՈՒՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Աստուածաշնչական սա տողը (Յոր Թ. 9) ὁ ποιῶν Πλειάδα καὶ "Εστέρων καὶ Ἀρκτοῦρον καὶ ταμίεια νότος հայերէնին մէջ թարգմանուած է. «Որ արար զբաղմատտեղան և զգիւշերաւորան և զսայլին և զշտեմարանս հարաւոյն ուր "Արտոսթրոն = «Մեծ արջ ընկնող զրուած է «սայլ» բառը, ուրեմն «Սայլ համաստեղութիւն»։ Lidén կը բաղդատէ «սայլ» բառը յունարէն σάτιλλα բառին հետ որ ըստ Հեփթաթիսի կը նշանակէ՝ πλειὰς τὸ ἄστρον (= Եօթնաստեղք, կամ բոլլք աստեղց) յայտնապէս սայլին հետ շփոթուած։ Տօնոյ հազուադէպ ձայնը (պատմագրական) որուն յաղնակին սատնան, կ'ապացուցէ որ σάτιλλα կրնայ նշանակել «սայլ», և ասով յարաբերութիւնը ընդմէջ սάτιλλα-ին և սայլին՝ կը դառնայ աւելի հաւանելի։

Վրացերէնի մէջ etli, *etili բառ մը կայ, որ «սայլ»-ի և «Համաստեղութիւն» զոյգ իմաստները ունի և կը թուի հանդիսութեան մէջ ըլլալ մեզ չահագրգռող եզրերուն հետ։ Ըստ Soulikhan Orbeliani-ի բառարանին, etli կամարաձե վաշով ծածկուած սայլի տեսակ մըն է, kamarosiani, արեալբէլ և աղնուս կաններու յատուկ Գարձաւլ, Shota Roustaveli բանաստեղծը «Թ»-ն համաստեղութեան տակ ծնած է անձ ըսելու համար կը կերարէ etli բառը։

Կ'երեւի թէ սայլ և etli կը նշանակէին Կշիւ Համաստեղութիւն՝ կառքին և կշիւքին ձեւերուն մէջ նշած նմանութեան մը պատճառաւ։

Վրացերէն etli, < etili շատ աւելի խնամուածութիւն կը ցուցնէ սάτιλλα-ին քան սայլին հետ, ինչ որ ուշագրաւ է։ Ստուգարաններու համար, պէտք է նկատի առնել վրացերէն ձեւը, որ ակներեւորէն կը ցուցնէ թէ սկզբնատառ ց-տարրը զատ մասնիկ մըն է Զարմանալի պարագայ մըն է այս՝ որ կը յիշեցնէ նմանօրինակ առնչութիւնը որ

կայ օփոյն և քափոյն բառերուն միջև, որոնք երկուքն ալ կը նշանակեն սայլ։ Առաջինը Հոմերոսի ժամանակէն ծանօթ է, միւսը աւելի թեստական բառ մըն է, Գոնիաքոս բանաստեղծէն յիշատակուած։ Վփոյն բառը միակ անգամ մը կ'երեւի հին բայց արժեքաւոր հայերէն բնագրի մը մէջ Յովսէփ ձեռն. «Բնդէ՞ր մեծամտեցես, ով այդ գուրի ի կառս բարձունս նստիցիս և լուծք ջրեաց ձգիցին. նա և զփայտ և զքար այնպէս կրեն սալիւք կամ յաղնակաւք»։

Ընդհանրապէս օփոյն բառը կը համեմատեն լատին pannus < pñus բառին հետ (կերպասի կտոր, ծուէն), յոյն πῆνος, քոյն բառին (հիւսուածք), հին սլաւ o-pona-ին (վարագոյր) հետ. օփոյն պիտի ըլլար ուրեմն ծածկոյթով այսինքն վաշով կառք մը։ Հետեաբար իրաւունք ունինք ճանշնաւու ք- (օփոյն) ի մէջ զուգիւ մասնիկ մը, հաւանաբար co-, նման լատին com = cum-ին։ Գաւով հայերէն յաղնակին, կարելի է որ սլաւ ընթերցումը ըլլայ յաղնակին *յաղնակ, > յաղնակ-էն, կամ աւելի ան յարաբերութիւն ունեայ սլաւ o-pona-ին հետ, ինչ որ հայերէնին պիտի տար opuna > *opna ձեւը, որովհետեւ o, e գրերը u, i կ'ըլան, n-ի առիւծ, և կ'իյնան շեշտի կորուստով։ Ռուս po-pona բառը (ծիւծ ծածկոյթ, տապալակ) նոյն ծագումը ունի։

Շատ հաւանական է որ յաղնակ գիւնուորական ներածում եղած ըլլայ։ Հայ-իւրանական կերպարանքը, զոր ստացած է շնորհիւ ակ վերջաւորութեան, աննպաստ է այս երթագրութեան։ Κάπηλος (Կապիւսպան) ենթակրուած է նման ձեւագեղծումի մը. Կապիւսպէն (καπηλεια) զատ, ասորինքէն դարձեալ անցած հայերէնի մէջ (= Կապիւս) հայը կը ճանշնայ ուրիշ ձեւեր ալ, Կրպակ, Կուրպակ, փոխառութիւն իրանի, Կանէն (= *Kurma < *Kurbak < *Kulba < Kulbak, ուրկէ արաբական Kurbag). Իրանական ձեւը կը բացատրուի ներքին վանկի տառափոխութեամբ. pei/lep (գինետուն, խանութ)։ Արեւմուտքը Արեւելէն փոխ առած է "magazin, բառը, և անոր տուած է κάπηλος = kulpakը։

Ուրեմն կարմանալի է բնաւ որ Յովսէփ ըլլայ նաև փոխառութիւն մը Հոմոթական բանակէն, ինչպէս է պարագան կառքին, Լատիներէն carrus։ Ուրիշ տեղ Հեփթա-

քիտս կը նկատէ. «καρπύες οι στυδαίον οἶκος, ἔναι δὲ τὰς κατ'οὐραίας ἀμάρτας. Ուրվհետեւ վառով կառքը վաշկատուն սիրեթացիներու կը ծառայէր իբրեւ քննադատական տուն, կը հասկըցուի Հեփուքիոսի խօսքը: Հայերէն կառուցանել բառը, եթէ վերածուի կառքի, սեռական կառուց, պիտի մտածել տայ կառքի սիրեթական ծագումնի մը վրայ, և այս պարագային, կարելի պիտի ըլլար մինեոյն ենթադրութիւնը ընել նաեւ յոյնակ և ժառնկա-ի մասին:

Սակայն զուգադիպութիւնը կը թուի պատահական ըլլալ: Կառուցանել ազգականութիւն ունի հաւանաբար կառչիմ, կրիւ կամ կրուանք և նոյնիսկ կրիւ (պայքարի մաստուն) բառերուն հետ, ուղիղ խումբի մը:

Σατ(ι)λλ-ին, σατίν-ին և ε(ι)λι-ին միջև յարաբերութիւն ակնհերեւ է, բայց դժուարաբար բացատրելի: Սկզբնատառ σ-ը կը թուի ըլլալ այնպիսի մասնիկ մը ինչպէս Կէ աւանդ-ին մէջ հանդէպ օտչոյ-ին և կրնայ ըլլալ նման $k < k_1 = so$, ճիշդ ինչպէս $\alpha < *smm$ — օմար-ին մէջ: Փոխարեքութիւնը եղած պիտի ըլլայ satem լեզուէ մը, ինչ որ մեզի խորհիւ կուտայ Սկիւթացւոյ մասին: Այսուհանդերձ — մէկ և — տղ վերջմասն-ներկերը կը յիշեցնեն իտա. rit-ula — ritinisը, և լետոյ. rit-ulis, ritensը (կառք). հմտ. լատ. rola, rotulaն (կառք):

2. ԵՐԻՆՔ

Ապահով ստուգաբանութիւն մը չունի գերմաներէն rind (ցուլ) բառը: F. Kluge իրաւամբ կը մերժէ այս բառին ազգականութիւնը քիւր-ին հետ: Մենք կը կարծենք թէ կրնանք զայն աւելցնել մէջ դնել հայերէն երկնք բառին հետ, որ կ'ենթադրէ *rendhyo, ինչպէս մեծ medyo —: Թունարէն թնայ (սրկել, ոռոգել) թնայ, —ծոց (շիթ) և թնայից, —γγոց (շուրի շիթ) բառերը կը յիշուեն հնդեւրոպական wren, եւ *wrendh-ի վրայ: Սլաւերէն roniti (քնկնուել, տեղալ), զուգահեռական ձև մը կուտայ հնդեւրոպական *renի, եւ թոյլ կուտայ մտածելու գոյութեան վրայ հնդեւր. *rendh-ընդայ-նած ձևին՝ հանդէպ wrendh-ի: Հայերէն երկնք ձայնականորէն կը համապատասխանէ rendhyo-ին (= արգասաւորող): Rind բառը, դոթ hrimpis նոյնպէս rendhyo-էն կը ծագի:

Ի հաստատութիւն վարկածին, յիշենք համանման պարագան հնդեր. *ren- *wren-ին, յունարէն օրոն (գառնուկ), սանսկրիտ varsha-h (ցուլ), varsha-h (անձրեւ), յունարէն օրոն (ցող), լատին verres (կրնճ), հայերէն ցունց կը յիշուեն հնդեւր. wren-ի վրայ. *wres: Բայց յունարէն օրոն կամ օրոն (արու, արգասաւորող), սանսկրիտ esabha-h (ցուլ), arsat (հոսիլ), աւեստանական arshan (մարդ), հայերէն առն, լատինարէն ros (ցող) յառաջ կուգան հնդեր. *ren. *res-էն: Արդ, ինչպէս որ *wren-ընդլայնելով եղած է *wrendh (թոճայից), *ren — նոյնպէս ընդլայնելով պէտք է եղած ըլլայ *rendh:

3. ԳԱՅԼ

Այս հայերէն բառը կը համապատասխանէ սանսկրիտ valga (հրաստակ), լետոյ. walgs (չաւան), և թերեւ լատիններէն ualgu (ծուռ թուր) բառերուն = հնդեր. wlg-ին: ինչպէս հնդեր. luqwas wlgwas, लूकस, lupus եայլի տուած է հայերէնին գայլը, հնդեր. *walg- wlg — եւս պիտի յանգէր գայլ-ին: Թունարէն լալիչ (ծնել, ծալել) կապ ունի անոր հետ: Զայն մօտեցուցած են հայերէն լուծանք բառին, բայց այս բայը, կազմուած լոյծ < *leug-էն, պարտ էր մանաւանդ աւելցնելուն մէջ գրուել լատիններէն lugeo-ին հետ (արտալի), յունարէն լալիչալոս, լալիչ-ին (տխուր, դժպիւր), սանսկրիտ rujati-ին (կոտորել), լիտ. lauzyti-ին (կոտորել) հետ եայլի. հնդեր. *leug₁:

4. ԼՈՅՏ, ԼՈՒՏԱՄ

Կարելի էր խորհիւ ludus-ի վրայ, եթէ ձայնաբանութիւնը չարգիւիւր այս մերձեցումը: Զայնաբանորէն լոյս կը համապատասխանէ լատ. plaudo (պարհել, ծափել, աղմկել իբրեւ նշան դժգոհութեան), հնդեր. *pleud- պիտի տար հայերէնին լոյս, (p կ'իշխայ l-ի առջև. հմտ. լիւ. πλερως), նշանակաբանութիւնը (sémantique) չի հաւանաբար տար. «ձեռքերը իրարու դարնել» կամ «ծափահարել, աղմկել» յանգած է հայերէնի մէջ ժխտական իմաստի, սլուտամ-ի և ո՛չ «հաւանել»-ի (Հայերէն բաւբաւս հոմանիշը ու է աւելցնելուն չունի բարեմին հետ, ու կը ծագի բաւ (ըսեմ), բաւ (կ'ըսես արմատէն. հմտ.

արդի հայերէն առէ կ'առէ պ'ըտէ, պիտի
բւէ՞ր, այսինքն արամբասանքո՞յ)։

5. ՁԵՂՈՒՆ

Այս բանը կրկնակ իմաստներ ունի.
«քիմք» և «առաստաղ»։ Պէտք է զանա-
զաններ անոր ուն վերջամասնիկը այն ունէն
որ կայ, զոր օրինակ բեղուն բառին մէջ։
Ձեղուն, սեռ. ձեղումն, մինչդեռ բեղուն,
սեռ. բեղնոյ։ Ասկէ զատ, ուն չի կորսուիր.
ձեղումնամ և ոչ թէ ձեղնամ։ Առաջինը
կը յիշուի ոմնի մը վրայ, ձեղումն, սեռ. ձե-
ղումն < ձեղուն, երկրորդը սլաական
-un վերջամասնիկն է, vorkun-ի կամ vor-
chyn-ի (տրանշանք), boltun-ի (ծնօտ) մէջ,
ևայլն։ Ես կը մօտեցնեմ ձեղունը չեւոնոյ,
χειλος, χειλος-ին (չրթունք, ծնօտ)։ Χείλος
< χειλ-ոս-ը ենթադրել կուտայ որ — դ-ը
յառաջ եկած է ձեղն (ինչպէս բեղն) ձեւէ
մը։ ունինք նաև ձեղն, ուրկէ գործիական
ձեղմամբ, միակ ճանաչուած ձեւը. ձեղունը
ուրեմն իր ծայրաքմային կամ վերնակոոր-
դային (néaire) ղը ուրիշ ձեւերու կը պարտի։

6. ՀԱՂ «ՀԵՂ»

Հաղ, միաճաղոյն, յունարէն ἀπλός,
δὲ πλός, լատիններէն sim-plus, du-plus, հնդեր.
*pel- (ծաւել), *pil- միա-հաղ-ոյն խորհիւ
կուտայ հաղ-որդի իմաստին։

7. ԱՄՈՒ

Այսպէս կը կոչուի արօրին լծուած ե-
զերու առաջին գոյգը, առաջին լուծքը,
երկու լծակիցները։ Ամուլ լաւ կը համապա-
տասխմէ յունարէն ὁμαλός-ին, ու լաւա-
գործն՝ լատիններէն simul < semol-ին, smm-է
և lo-վերջամասնիկէն կազմուած։

8. ՕՁԻՔ

Յունարէն օւչին, — ενος (վիզ, ծածրակ,
կոկորդ), և օւչի (մեծխօսութիւն, հպար-
տութիւն) բառերը ծանօթ ստուգաբանու-
թիւն մը չունին։ Ես կը կարծեմ որ անոնք
յարարերութեան մէջ են հայերէն օձիք, սեռ.
օձեաց բառին հետ, ինչ որ տառապէս կը
պատահանի օձ-ին։ Ո՞րք կը նշանակէր ի
հնումն, ինչպէս կը թուի, «վիզ, կոկորդ»
և կուտայ ձայնաբանօրէն յունարէն օւչին

< αυγ, հ-ը։ Ὀψ-αυχενω (գրեւի վերջերէ
գոռողանայ), ὄψ-αυχέν (գոգուի, հպարտա-
նայ), ὄψ-αυχενος բառերը կ'ապագութեն որ
օւչի (մեծխօսութիւն) կապ ունի օւչին-ին
հետ (վիզ)։ Եւտղերէն օւպոն կամ օւպոն
(ծոծրակ), կուգայ որոշապէս օւչին-ին,
թէ և ուրիշներ անոր մէջ տեսնել ուղած
էին հայերէն գանկ բառը. օւպոն < նդեր.
*wanwghen։

9. ԱՐՁԱԳԱՆՔ

Յունարէն ἄρχη, ἀρχα (ἄρχα) (աղմուկ,
ձայն) բառին հետ մերձեցումը անծխանի
կը թուի։ Առնա-գանգ (ստառապէս «անդադա-
դարձուած ձայն») զանգ, զանգիւն, նոյն
բառն է վանկ-ին հետ (քերականագէտներու
քով), բայց այս վերջինը իրանական փո-
խառութիւն մըն է և կը համապատասխանէ
պհլ. vāng (աղմուկ, ձայն)-ին, ἄρχη <
*wagh-, սանկերիտ vagnu-b (ձայն, կոչ)։

10. ՄԱՒՏ (ՄՕՏ)

Յունարէն ἄχρη, μέ-χρη (մինչև) և հայե-
րէն մեτὰ բառերը կը բաղկանան, ինչպէս կը
թուի ինծի, մը մասնիկէ մը α- = *m-),
խառնուած՝ արմատի մը հետ, որ հին ձև
մըն է, դուցէ ներգոյականը կամ տրականը
χειρ-ին (ձեռք)։ Իմաստն է «ձեռքի մօտիկ»,
ուրկէ «մինչև» և «մերձ»։ Ապացոյցը այս-
պիսի նշանակական ածանցումի մը՝ կը զբա-
նենք կոմանիշ երկր- (ձեռք), երկրի (առ-
նինք), երկրի (մօտէն) բառին մէջ։ Բազ-
մաթիւ ենթադրութիւններ եղած են այս
բառին ստուգաբանութեան վրայ, առանց
յանգելու վերջնական արդիւնքի մը։ Պարզ
պիտի ըլլար անոր մէջ տեսնել *gi, u (ձեռք)
բառը. երկրի (երաշխիք) = (ինչ որ կը գտնի
ձեռքին մէջ), նկրտոս (ինչ որ է ձեռքին
ներքեւ), կը ցուցնեն թէ յ-ը կը նշանակէ
ձեռք և կը համապատասխանէ աւեստական
gav- gava (ձեռք) < *gu, *geu բառին. երկրաւ,
երկրաւիչա ունին նոյն իմաստը ինչ որ ունի
երկրաւիչա։

Ասիկա ինծի կը թելադրէ մաւր բառի
ստուգաբանութիւն մը, զոր կ'առաջարկեմ
վերապահութեամբ և կը խորհիմ թէ անոր
մէջ կայ *ped- (ոտք) բառը, այսինքն, թէ
ան կը բաղկանայ mō (մը), ma (մա) մաս-
նիկէ մը և ներգոյական *podi կամ *pdi-է

13. — ՈՐՊ

մը, *ma-podi > *maw(o)ti, *mapdi > *mawti. (հմմտ. ἐπί-βῶαι «ստանիս վաղորդայնը»), աւետարական frabda (սողիւի տաք, առ տոս) (հմմտ. 'ar ots (= ad qades) «մատ»)։ Մատ-չիւմ, մատիւի և մատի միջև առնչութիւնը պայծառ է, պէտք է հաւանաբար բացատրել շեշտադրութեամբ։ Մասջիմ բային մէջ, շեշտադրութեամբ ին պահուած է, ինչ որ պատճառած է անկումը լին (հմմտ. հուր, πατρός եւ սեռ. հարանց փոխանակ հաւր-անցի)։ Սառլին տարրը me է. մէ-չրի, մե-տի, մե-սօս, ուստի, պիտի ըլլար մեւս։ Սակայն, զոյութիւն ունէր նաեւ mā ձև մըն ալ և նոյնիսկ mab-ն առնթրի մե-ն-ին կայ մի-ն, Հովհաննիսի մէջ մայ։

11. ԼԿԵՆԻՄ

Լկնիւմ-ին, լկնութիւն-ին նմանութիւնը լάγρος, լάγνης (չուսայտ)–ի հետ, λαγνέω (մտերիմ յարաբերութիւն ունենալ)–ի հետ՝ ուշագրաւ է։ Եթէ ոչ, հայերէն իբր, լպիբե նոյնիմաստ բառերը, ապահովաբար լկնի, լկնամ, լկնեամ կը պատկանին լկ-նիւմ-ին։ Յունարէնը ծանօթ է բազմաթիւ, li-, lai-ով սկսող բառերով, որոնք կը նշանակեն լրկ-եանք, ինչպէս λαῖσρος (լիրոս), λοιμός (անա-մոթ), λιρός (լպիբը), λαϊκός (պոստիկ), λήκω և λιλῶμαι (մտերիմ յարաբերութիւն ունենալ)։ Միայն ձայնական պարագան է որ կը մերթէ լկնիւմին և λαγνός-ին նոյնութիւնը։ Սակայն λωγός, πόρνη (առ Հեսիւրիսի) կը գիւրացնեն անոր մերձեցումը։ Մատնա-նշուած λαγνός-ին ազգականութիւնը Հնդկ-ըslah-ին (մեղկ), լետտերէն lėgėns (վատ, թոյլ)–ին հետ։ Ասիկա թոյլ կուտայ այս ազգական բառերը հանելու մինչև հնդկը. *slag-, *(s)lo-g-ը։ Հայերէն լկ-նիւմ, լկնի կը յենու ուրեմն *lo-g-ի վրայ, *luk-n- in, luk-ti, յոյնը, lag-ի վրայ։

12. ԱՄՈՒՐԻ

A. Meillet ցուցած է որ հայերէն ամուլ բառը կը սերի *an+polo (հմմտ. πῶλος)–էն։ Հետեւողութեամբ այս կանոնին, ամուրի կրնայ վերլուծուիլ իբր բաղկացած an+potro-իւ-էն, թան որ զաւակ չունի, այսինքն որ է ծնած զաւակ, ինչպէս որ ամալին < *am-pat-իւ (πατέμαι [ուտել], pasco [արածել]) ուրեմն ձևով չեղած տեղը։

Որդ վերջամասնիկը ճանապարհ – որդ, նաւ–որդ, առաջն–որդ բառերուն մէջ՝ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հորդը՝ հորդեմ բային մէջ, «Հորդեցէք զճանապարհ»։ Բուն իսկ վերջա-մասնիկ մը չէ ան, այլ զոյախան մը՝ մատ-նիկ դարձած։ Բարդութիւն մէջ եւ-ով սկսող բառերը կը կորսնցնեն զայն, ինչպէս. հա-տանեմ–զատանեմ, հետ–յետ, ձեռն–ատ ձեռնհատէն։ Հայերէն հորդ կը համապատասխանէ լատիներէն porta-ին (անցք), հնդկ. per-ին, ինչպէս հաստատած է Schefftelowitz։ Ուրիշ բարդութեամբ մէջ, օրինակ երբ–որդ, քառ–որդ, հաղ–որդ, լծ–որդ «սս- (չոյց)» խնդրոյ առարկայ վերջնամասնիկը կը թուի ունենալ ուրիշ իմաստ մը և ուրիշ ծագում մը։ Այս բառերուն մէջ – որդ կը յիշեցնէ լատիներէն pars, portio։ Զարմանալի բան, Հնդկերպական per-ը (մասնակցիլ) ուրկէ կը ծագի լատին pars-ը կը մօտեցնեն հնդկ. per-ին (յառաջ քշել), περάω, πείρω ուրկէ լատիներէն porta (անցք)։ Հայերէն որդին զոյգ իմաստները «հորդ» և «մասնակցող» կ'ապացուցեն որ porta և pars ունին իրա-պէս նոյն ծագումը։ «Մասնակցող» իր ի-մաստին մէջ ևս, հայերէն – որդը կրնայ ներկայացնել նաեւ լատին sors, sort-իսը (մաս, բաժին)։

N. ADONTZ

(Quelques étymologies arméniennes)
որդմ. ԹԱԼՍԻՔ ՄՐԿ. ԱՊԱՍԵԱՆ

